

ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Сільський сектор України упродовж двох останніх десятиліть зазнав суттєвих змін, що знайшло прояв як у розвитку аграрного виробництва, так і в розвитку сільських територій. Ці зміни є неоднозначними, їх вивчення ще не викристалізувалося у самостійний напрямок дослідження, а тому вони потребують ґрунтовного наукового аналізу та узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти трансформації різних сфер економічної діяльності у регіонах України, економічного простору загалом розкриті у дослідженнях Г. Балабанова, В. Гейця, Б. Данилишина, Т. Пепи, Г. Підгрушного, В. Смаль, М. Фащевського. Трансформаційні процеси у розселенні населення висвітлені у роботах А. Доценка, Л. Альтгайм, Г. Заваріки, Л. Заставецької, аграрного сектора та його підсистем – у наукових працях О. Бородіної, І. Прокопи, В. Юрчишина. Водночас дослідження трансформаційних змін і структурних зрушень у сільському розвитку України не набули системного характеру, вони є фрагментарними і не охоплюють усіх аспектів життєдіяльності сільського населення.

Головним **завданням** даного дослідження є визначення просторових аспектів трансформації сільських територій України, встановлення їх причин з метою розробки системи заходів подолання існуючих диспропорцій.

Виклад основного матеріалу. Сільські території є комплексним утворенням, яке включає аграрну економіку, сільський соціум та поселенську мережу з її інфраструктурними об'єктами. У 90-х роках ХХ ст. відбулася руйнація радянської, колгоспно-радгоспної, системи аграрного виробництва, що не просто вплинуло на розвиток сільських територій, а зумовило суттєву трансформацію їх головних підсистем. У різних науках термін “трансформація” має неоднакове тлумачення. З економічної точки зору, трансформація є “...процесом перетворення, видозміни явищ, ... економічної структури, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових” [2, с. 13].

У широкому сенсі можна говорити про щонайменше п'ять видів трансформацій, які мають місце у сільських регіонах України – структурну, функціональну, організаційну, управлінську та просторову. У контексті даного дослідження, яке має суспільно-географічну природу, більш детально зупинимося на просторовій (територіальній) трансформації сільського простору України.

Немає сумніву у тому, що більшість змін, які тепер відбуваються у сільських регіонах, у т.ч. міжрайонна диференціація аграрного виробництва, скорочення щільності сільського населення, зростання безробіття тощо детерміновані географічними чинниками. Наприклад зростаючі диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції між поліськими і лісостеповими районами північних областей України викликані відмінностями їх агрокліматичних і ґрунтових ресурсів.

В узагальненому вигляді можна говорити про три головні територіальні аспекти трансформації сільських територій України: 1) посилення поляризації сільського простору; 2) фрагментація сільської місцевості; 3) стиснення сільських територій.

Кожен із напрямків трансформації може відобразитися за допомогою певних показників, хоча існуюча статистична звітність, особливо на рівні низових адміністративних районів, не дає можливості дослідити їх повноцінно.

Пошукам причин трансформації сільських територій присвячено чимало, переважно економічних досліджень. Варто зауважити, що ці причини є комплексними, а підґрунтя для їх прояву формувалося упродовж багатьох років існування радянської аграрної політики. Домінуючою парадигмою розвитку сільських територій у той час був так званий “агроцентризм”, який зводився до повного ототожнення села та сільського господарства. Якби, як справедливо зауважує Т. Нефьодова, “...гроші вкладалися не в “гектари“, а в людей, у культуру господарювання на землі, у побутове облаштування села, результати могли б бути зовсім іншими” [3, с. 7].

Поряд із концептуальними прорахунками аграрної політики, існують й інші вагомні причини трансформаційних змін у розвитку сільських територій. Головними з них є: 1) руйнація традиційних форм і методів просторової організації сільського господарства; 2) монофункціональність сільської економіки; 3) нееквівалентний обмін між промисловою і сільськогосподарською продукцією, перекачування ресурсів, створених в аграрній сфері, в інші сектори економіки; 4) відсутність залежності між доходами новостворених агроформувань і доходами сільських мешканців; 5) ігнорування державою соціально-демографічних аспектів сільського розвитку; 6) слабе врахування при реформуванні аграрного сектора природних, історичних та інших територіальних відмінностей у розвитку сільського господарства країни, а також соціально-психологічних особливостей сільського населення різних регіонів країни.

Негативні наслідки економічних перетворень в аграрному секторі та у розвитку сільських територій почали проявлятися ще на початку 90-х років ХХ ст. Проте через значну інерційність демографічних і розселенських процесів, сільськогосподарського виробництва територіальні аспекти трансформаційних змін набули більш-менш чітких рис лише в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. Характеризуючи наслідки трансформаційних зрушень у сільському просторі, варто зауважити, що вони, по-перше, не завжди носять негативний характер, по-друге, сформувалися під впливом різних чинників, а тому інколи важко встановити механізми та направленість їх дії.

Загальні проблеми сільських територій добре відомі – це депопуляція, скорочення щільності сільського населення та людності сільських поселень, безробіття, бідність, архаїзація економічних відносин тощо.

Більш детального огляду потребують ті наслідки трансформаційних процесів, які мають просторову природу й узагальнені у трьох названих вище видах територіальної трансформації сільських територій.

Поляризація сільського простору охопила здебільшого два головні його сегменти – аграрну сферу та сільський соціум. Окремі аспекти зазначеної тематики уже розглядалися автором даного дослідження [1]. Слід зазначити, що в аграрному секторі поляризація полягає у зростанні концентрації сільськогосподарського виробництва навколо великих міст, а також у регіонах із більш сприятливими природними передумовами. Причому у різних регіонах України вона має свої особливості прояву і буде неоднаковою для, наприклад, Київської та Чернігівської областей.

Аналогічні тенденції спостерігаються і в поляризації сільського населення, яке також все більше концентрується у приміських районах, свідченням чого є зростання їх частки у загальній кількості населення відповідних адміністративних утворень.

Можна по-різному оцінювати саму поляризацію сільського простору – і як закономірність, і як результат невдалих аграрних реформ, проте однозначно негативними є її наслідки. Йдеться насамперед про знелюднення периферійних сільських районів, яке веде до втрати державою соціального контролю над територією, традиційного способу життя сільських мешканців, унеможлиблює розвиток як галузей аграрної, так і позааграрної економіки.

Уособленням фрагментації сільських територій є їх розчленування на основі стадійності розвитку. Як і в попередньому випадку, фрагментація проявляється в аграрній сфері та у соціально-економічних аспектах життя сільських мешканців. Приміські, напівприміські та периферійні території можуть перебувати ніби на різних стадіях соціально-економічного та регіонального розвитку – перші, на сучасній, постіндустріальній, останні – на аграрній.

Стиснення сільського простору тісно пов'язане з його поляризацією. Воно проявляється у згортанні площі сільськогосподарських угідь у периферійних регіонах, у загальному скороченні освоєних в аграрному відношенні територій. При збереженні існуючих тенденцій сільське господарство поступово може перетворитися із “фонові”, континуальної в дискретну галузь, із чітко визначеними ареалами росту і депресивними регіонами.

Подолання регіональних диспропорцій, у т.ч. тих, які склалися у сільській місцевості, є важливим завданням державної регіональної політики. Загальні засади активізації розвитку сільських територій визначені у “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.”, а також у затвердженій 2010 р. “Державній цільовій програмі сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р.”. Проте лише в останньому із документів вказується на необхідність вибіркового підходу до формування системи заходів

стимулювання розвитку сільських територій для різних типів районів. Саме “ексклюзивний” підхід, насамперед за рахунок розробки різних моделей розвитку окремих сільських територій, має стати ключовим при подоланні негативних наслідків трансформаційних змін у сільському просторі України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Трансформаційні процеси, які відбуваються у сільських територіях України, мають чітко окреслені територіальні аспекти. До найважливіших із них належать поляризація, фрагментація та стиснення сільського простору. Пізнання механізмів їх формування та тенденцій подальшого розвитку, мають важливе значення для розробки системи заходів подолання існуючих диспропорцій, для забезпечення сталого розвитку сільських територій на перспективу. Відносна новизна дослідження трансформаційних процесів у розвитку сільських територій України визначає широке коло перспективних напрямків наукового пошуку. Проте найважливішим із них є розробка сучасних моделей розвитку сільських територій у різних типах адміністративних районів України.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Демографічні та розселенські зміни у розвитку сільських територій України / М.О. Барановський // Економічна та соціальна географія. – Наук. зб. / [Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін.]. – 2011. – Вип. 1 (62). – С. 65-73.
2. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України: [монографія] / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.
3. Нефедова Т.Г. Соціальна географія сільського господарства / Т.Г. Нефедова // Региональные исследования. – 2006. - №4(10). – С. 3-22.